ACTA UNIVERSITATIS WRATISLAVIENSIS No 4031
Slavica Wratislaviensia CLXXIV • Wrocław 2021

https://doi.org/10.19195/0137-1150.174.8

Data przesłania artykułu: 16.03.2021
Data akceptacji artykułu: 8.04.2021

JAROSŁAW MALICKI
Uniwersytet Wrocławski, Polska
(University of Wroclaw, Poland)

O kilku cechach pisowni szesnastowiecznych dokumentów czeskich z księstw opolskiego i raciborskiego

On several spelling properties in Czech archival documents of the Duchy of Opole and Racibórz from the 16th century

Abstract

The article refers to the spelling of texts from the collection of the Duchy of Opole and Racibórz, gathered in the State Archives in Wrocław. This collection is among highly important testimonies of using Czech language in Upper Silesian chancelleries, and includes lesser known documents and books from the period between the end of 15th century and the year 1731. Many of them are texts from the 16th century. In the initial phase of its systematic elaboration the features of the transcription of postalveolar sibilants and affricates (including ř) from the 16th texts were analyzed. They determine the type of orthography in the handwriting model and the level of its efficiency. The spelling of consonants š, č, ž, ř in these texts does not differ from Czech and Moravian sources (Porák, 1983), but it is closer to the spelling in manuscripts from the first half of the 16th century — conservative and often ambiguous (which may make difficult to interpret regional features of the language). Some stylistic and functional differences in these texts are worth noticing — the more precise the text, the more functional its diacritic spelling.

Keywords: regional history of Czech language, Czech spelling, early modern chancellery manuscripts, Silesia, 16th century

© for this edition by CNS

K několika pravopisným vlastnostem českých úředních zápisů knížectví opolského a ratibořského z 16. století

Shrnutí

Příspěvek je věnován pravopisu v textech z fondu knížectví opolského a ratibořského ve vratislavském Státním archivu. Sbírka patří k důležitým svědectvím užívání českého jazyka v hornoslezských kancelářích a úřadech, zahrnuje dosud málo poznané listiny, listy a knihy z období od konce 15. stol. do r. 1731, značnou část tvoří texty z 16. stol. V úvodní fázi soustavného zpracování toho materiálu byl proveden rozbor vlastností psaní tupých sykavek a polosykavek (včetně ř) v 15 textech z 16. stol. Jsou to rysy determinující typ pravopisu v písařském úzu, určují též míru jeho účinnosti. Psaní souhlásek š, č, ž, ř se v popisovaných textech nevzdaluje stavu, jenž byl určen pro rukopisy z Čech a Moravy (Porák, 1983), je však bližší pravopisnému písařskému úzu první poloviny 16. stol. — je konzervativnější a víceznačnější (což může ztěžovat interpretaci regionálních vlastností jazyka). Pozornost si v textech zaslouží náznaky rozdílů funkčně stylové povahy — větší pečlivost v textu koresponduje s využíváním účinnějších prostředků diakritického pravopisu.

Klíčová slova: regionálni vývoj českého jazyka, český pravopis, ráně novověké úřední rukopisy, Slezsko, 16. století

Jednym z istotnych i charakterystycznych zjawisk dziejów komunikacji społecznej na Śląsku w okresie od XV do początków XVIII wieku była różnorodność językowa w sferze publicznej — w dokumentacji czynności administracyjno-prawnych. Obok łaciny i języka niemieckiego używano tu języka czeskiego, a potem również polskiego. Czeszczyzna pojawiała się w tej sferze w kraju niejednorodnym pod względem administracyjnym i ustrojowym, etnicznym czy językowym w wielu rejonach. Ich mieszkańcy bywali odbiorcami, nadawcami oraz przedmiotem pism, korespondencji i dokumentów sporządzanych po czesku. Szczególną rolę język czeski odegrał jednak w księstwach i państwach stanowych na Górnym Śląsku, gdzie jego pozycja zyskiwała prawne gwarancje i przypominała funkcjonowanie języka urzędowego. Rozwój oficjalnego, publicznego statusu czeszczyzny splótł się tu z procesem przekształcania sądów książęcych w instytucję stanową — w księstwie opolsko-raciborskim wynikało to już z wielkiego przywileju księcia Hanusza, wydanego po czesku w 1531 roku; w drugiej połowie XVI wieku publiczną funkcję czeszczyzny zatwierdziły ordynacje krajowe — opolsko-raciborska i cieszyńska (Kapras, 1907, s. 4–5, 15; 1922, s. 243–245, 259–260).

W historycznej i językoznawczej literaturze naukowej wyrażano różne oceny i klasyfikacje tego zjawiska. Konstatacji czeskojęzycznego urzędowania (Kapras, 1909; Dziewulski, 1974) przeciwstawiano jego funkcjonalne i uzualne ograniczenia — wyłącznie pisany charakter, kancelaryjność, formuliczność (Rospond, 1975), podkreślając brak szerszego zaplecza społecznego (Rospond, 1975, s. 59; Greń, 2000a, s. 98–99). Patrząc na tę kwestię z innego punktu widzenia, wskazywano na czeskie teksty administracyjno-prawne z Górnego Śląska jako świade-

© for this edition by CNS

ctwa istnienia regionalnej śląskiej odmiany czeszczyzny mówionej (Knop, 1965, s. 137). Twierdzenia te były uzasadniane argumentami źródłowymi, jednakże językoznawczych analiz doczekała się w sumie tylko nieznaczna część materiału, jaki stanowią czeskie akta i dokumenty przechowywane między innymi w archiwach państwowych w Katowicach (oddziały w Cieszynie, Bielsku, Pszczynie i Raciborzu) i Opolu, w Zemskim archivie w Opawie oraz Archiwum Państwowym we Wrocławiu.

Bohemika z zespołu archiwaliów księstwa opolsko--raciborskiego w Archiwum Państwowym we Wrocławiu

Z pewnością zbyt rzadko zainteresowaniem językoznawców cieszyły się czeskie źródła z największej na dawnym Śląsku jednostki administracyjnej, jaką od 1521 roku było połączone księstwo opolsko-raciborskie. Ze stosunkowo licznie zachowanych czeskich archiwaliów miejskich, kościelnych, książęcych i szlacheckich z tego obszaru wybrałem kilka przykładów ze zbioru akt księstw śląskich, utworzonego po roku 1822 w Pruskim Królewskim Archiwum Prowincji Śląskiej we Wrocławiu, częściowo zgromadzonym we wrocławskim Archiwum Państwowym. Jeden z jego 15 zespołów tworzą właśnie archiwalia księstw opolskiego i raciborskiego (połączonych od 1521), obecnie to 391 jednostek archiwalnych (repertoria 4f — dokumenty oraz 35 — akta). Językowo zespół ten był niemal w połowie czeski — dziś, po wojennych stratach, na 244 jednostki zbioru dokumentów czeskich jest — według ustaleń Jiřego Stibora — 112 (1997, s. 306). W zbiorze akt (155 jednostek) istotną część tworzą księgi, w których potwierdzane były prawa majątkowe. Pierwotnie złożono w archiwum 18 tych ksiąg (z lat 1532–1740) i określano je jako *Landbuch opolsko-raciborski* (Kapras, 1907, s. 14; Sękowski, 2011, s. 15–16). Zapisy z XVI wieku (przeważnie czeskie) były zawarte w ośmiu tomach, z których do dziś zachowało się pięć. Dwie księgi są obecnie znane tylko dzięki fotokopiom wykonanym w czasie II wojny światowej dla archiwum w Opawie (Fabijański, 1976; Stibor, 2002, s. 92–93). We wszystkich dostępnych współcześnie tomach zapisy szesnastowieczne zajmują ponad 2 tysiące kart formatu folio — w większości są to zapisy czeskie.

Zarówno dokumenty, jak i księgi z tego zbioru długo nie były przedmiotem systematycznych ustaleń badawczych, choć od dawna zdawano sobie sprawę z ich znaczenia[1]. Dokumenty zostały uwzględnione w przeglądzie bohemików wrocławskiego Archiwum Państwowego opracowanym przez Bohumíra Indrę i Vladimíra Spáčila (1975). Ich dane gruntownie zrewidował i uzupełnił opaw-

[1] Znał je i wykorzystywał na przykład raciborski historyk August Weltzel (1872) czy też czeski badacz dziejów prawa ziemskiego Rudolf Rauscher (por. Stibor, 1997, s. 306), między innymi wydawca zapisów ksiąg sądowych księstwa oświęcimskiego i zatorskiego (1931).

© for this edition by CNS

ski archiwista Jiří Stibor, wydając regesty czeskich dokumentów i listów (1997). Materiał *Landbuchu* na początku XX wieku wykorzystywali w swoich pracach historyk prawa Jan Kapras (1907; 1908), a także genealog Josef Pilnáček (por. Stibor, 1997, s. 306)[2]. W latach sześćdziesiątych XX wieku zapisy z opawskich fotokopii *Landbuchu* (z lat 1557–1604) posłużyły Aloisowi Knopowi jako jedno ze źródeł do jak dotąd jedynej monografii poświęconej szesnastowiecznej czeszczyźnie na Śląsku (Knop, 1965). Między innymi w związku z tym opracowaniem archiwalia z omawianego zbioru były potem w ogólny sposób komentowane także przez wspomnianych już autorów polskich (Dziewulski, 1974; Rospond, 1975), nie został jednak dotąd wydany żaden reprezentatywny wybór tych tekstów. Jeszcze w latach 1914–1916 opublikowano niemieckie regesty zapisów księgi z lat 1532–1543 i resztek starszej księgi z lat 1523–1524 i 1527–1528 (Chrząszcz, 1914–1916; por. Stibor, 2002, s. 93). Nowsze regesty księgi, z lat 1532–1543, wydał dopiero pod koniec XX wieku wspomniany wcześniej J. Stibor (1991–1993), podając prócz zawartości tej najstarszej księgi również tekst dziewięciu zapisów w nowoczeskiej transkrypcji (1993, s. 123–136)[3].

Czeskie teksty z dawnego archiwum księstw opolskiego i raciborskiego należą do najważniejszych świadectw długiej, bo przeszło dwustupięćdziesięcioletniej, obecności języka czeskiego w czynnościach urzędowych — administracyjnych i prawnych — na Górnym Śląsku — okresu, gdy był to język tamtejszych kancelarii i sądów. Nieobecne w tym zbiorze, ale znane, pierwsze zapisy czeskie z Raciborskiego i Opolszczyzny powstały w latach trzydziestych i czterdziestych XV wieku, a więc wkrótce po tym, jak zaczęto pisać po czesku w opawskiej kancelarii książęcej, w czasie kiedy czeszczyzna zaczęła się przyjmować także w tamtejszych dokumentach szlacheckich i kościelnych (por. Barciak, Müller, 2011, s. 127, nr 315; s. 130, nr 323; s. 143, nr 361; s. 182, nr 480; s. 184, nr 486–488). Ten proces w księstwach raciborskim i opolskim był zrazu wolniejszy, ale w drugiej połowie XV wieku przyspieszył. Najstarszy zachowany list czeski w omawianym zbiorze pochodzi z 1457 roku, dokumenty zaczynają się od 1489 roku (Stibor, 1997, s. 313–313), ale z informacji o materiale dochowanym w innych archiwach wynika, że — tak jak w księstwie cieszyńskim — już w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w księstwach raciborskim i opolskim dokumenty czeskie powstawały coraz częściej (por. Barciak, Müller, 2017, s. 56–112). Pod koniec stulecia administracyjno-prawna czeszczyzna zyskała już w tych księstwach śląskich status praktycznie taki sam jak w przyległych księstwach wydzielonych

[2] O zainteresowaniu badaczy świadczą wpisy na kartach informacyjnych w poszczególnych księgach. Z pewnością nie są kompletne, ale można tu znaleźć między innymi nazwiska Władysława Nehringa, Johannesa Chrząszcza i Rudolfa Rauschera (por. Stibor, 1991, s. 2; Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Księstwo opolsko-raciborskie, rep. 35, sygn. 37).

[3] W literaturze historycznej można niekiedy natrafić na cytowane fragmenty tych ksiąg. Niedawno w popularyzatorskiej publikacji Romana Sękowskiego zamieszczone zostały (w uproszczonej transliteracji) dwa wpisy z lat 1540 i 1560 (2011, s. 24–26).

© for this edition by CNS

pierwotnie w granicach Moraw. Przechowywane we wrocławskim archiwum teksty dokumentują tę kancelaryjną czy urzędową funkcję do roku 1731 — aż 66 dokumentów oraz znaczna część zapisów w księgach ziemskich pochodzi z XVI wieku (Stibor, 1997, s. 308).

Ogólna charakterystyka materiału

Z wrocławskiej kolekcji tych archiwaliów wybrałem do niniejszego sondażowego opracowania 12 dokumentów z lat 1512–1579 oraz trzy wpisy do *Landbuchu* (z roku 1557, 1563 i 1566). Materiał ten obejmuje dokumenty kancelarii książęcej i sądu książecego (1512D, 1515D, 1517D, 1522D, 1531D, 1540D, 1571D, 1574D, 1579^{a}D), dokumenty szlacheckie (1535D, 1579^{b}D), zapisy dotyczące wiana szlachcianek (1557L, 1563L) oraz szlachecki testament (1566L)[4]. Pomocniczo wykorzystałem również wydane przez J. Stibora regesty dokumentów księstwa opolsko raciborskiego i zawartości zaginionego tomu *Landbuchu* z lat 1532–1543 (Stibor, 1997, 1991–1993) oraz edycje i omówienia innych czeskich tekstów prawnoadministacyjnych ze Śląska (Rauscher, 1931; Greń, 2000b, 2008) i Małopolski (Macůrek, Rejnuš, 1961; Greń, 2010).

Język czeski wkraczał do górnośląskich sądów i kancelarii jako język zrozumiały dla większości posługującej się miejscowymi gwarami czy regionalną odmianą kulturalną języka polskiego (por. Kowalska, 1986). Jednak ani dialekt, ani budująca się polszczyzna kulturalna nie mogły wówczas pełnić tych funkcji co funkcjonalnie sprawny *spisovný* (dosłownie ‘piśmienniczy’) język czeski. Stopniowo zajął on więc pozycję dominującego środka komunikacji w tej sferze. Umacnianie jej publicznego i oficjalnego statusu zbiegło się z procesem przekształcania się sądu książęcego w instytucję stanową. Wynikało to już z wielkiego przywileju księcia Hanusza, wydanego po czesku w 1531 roku. W drugiej połowie stulecia zarówno ten proces, jak i publiczna funkcja języka czeskiego została potwierdzona w Ordynacji opolsko-raciborskiej (Kapras, 1909; 1907, s. 4–5, 15).

Ogólnie, ale trafnie właściwości języka tekstów z kancelarii opolsko-raciborskich ujął J. Stibor — badacz, który z tym materiałem pracował zapewne najsystematyczniej. Czeszczyzna tych zapisów ma według niego „srovnavatelnou úroveň s jazykem užívaným na Moravě, na Opavsku i na Těšínsku” („poziom porównywalny do języka używanego na Morawach, na Opawszczyźnie i w Cieszyńskiem”; 1997, s. 308). Z całą pewnością można to stwierdzenie odnieść do tekstów z XVI wieku. Odchylenia, wyjątki, różnice oczywiście się zdarzają, częstsze są jednak tylko w nielicznych tekstach, w których powstanie bardziej zaangażowani byli przedstawiciele miejscowej szlachty. Stibor określa te odstępstwa jako „nářeční vlivy a zřejmé polonismy” („wpływy gwary, zapewne polonizmy”; 1997, s. 308).

[4] Zob. wykaz źródeł na końcu artykułu.

© for this edition by CNS

Warstwa kontaktu czesko-polskiego nie jawi się w tak oczywisty sposób w historycznojęzykowej analizie i interpretacji Aloisa Knopa, który wykazywał głównie regionalne „zabarvení" („koloryt") czeszczyzny szesnastowiecznych źródeł śląskich, poszukując w nich świadectw istnienia mówionej odmiany kulturalnej (1965, s. 143). Jego interpretacja wydaje się minimalizować zagadnienie kontaktu czesko-polskiego (Malicki, 2014, s. 84, 88), jednak w zapisach urzędowych sporządzonych w kancelarii książęcej i pod jej wpływem (a takie analizuję w niniejszym opracowaniu) rzeczywiście wpływ śląskopolskiego otoczenia zaznaczał się słabo.

Teksty te wypada bowiem określić w ogólny sposób jako bliskie ówczesnej normie czeskiej. Zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę jej wariantywność — nie tylko ze względu na formę drukowaną i rękopiśmienną, ale też funkcjonalnie stylistyczną (i zapewne regionalną) dywersyfikację ówczesnego czeskiego standardu oraz inne czynniki, takie jak przeznaczenie i krąg odbioru tekstu czy specyficzne potrzeby jego nadawców (Porák, 1981, s. 227). Pod tym względem przykłady, które wybrałem do tej pracy, wydają się podobne do współczesnych im i równoważnych tekstów w Czechach i na Morawach — rękopiśmiennych tekstów prawnych i administracyjnych. Taki wniosek wypływa zarówno z pobieżnego ich porównania z przykładami ówczesnych zapisów urzędowych[5], jak i z analizy wybranych właściwości graficzno-fonetycznych, którą podaję w dalszej części artykułu. Wybrane do niej teksty mieszczą się w owym szeroko wyznaczonym zakresie normy i pod tym względem na pewno są reprezentatywne przynajmniej dla szesnastowiecznej części omawianego zbioru.

Opracowując ten materiał, poszukiwałem rysów mniej lub bardziej typowych, występujących lub w jakimś stopniu przejawiających się w równoważnym gatunkowo i sytuacyjnie uzusie czeskim. Skupiłem się na analizie najbardziej ewidentnych cech pisowni rękopisów, niniejsze opracowanie poświęcając głównie pisowni spółgłosek szumiących i frykatywnego *ř* oraz skojarzonym z nią właściwościom graficzno-fonetycznym (dotyczącym między innymi funkcjonalności rozwiązań stosowanych także w zapisie niektórych spółgłosek syczących czy przy pisaniu połączeń z *i*, *í*).

Główne rysy pisowni, znaki pisarskie

Dzięki szczegółowym ustaleniom Jaroslava Poráka (1983 i in.)[6] szesnastowieczna pisownia czeska jest relatywnie dobrze znana. Jej początkowa różnorodność pozostawała w związku z procesem ujednolicania języka pisanego,

[5] W dokładnej transliteracji podają je na przykład opracowania poświęcone rozwojowi pisma (por. Pátková, 2002–2014, t. 8, 11, 12, cz. 3; Ebelová, 2015, s. 44–76).

[6] Ważny kontekst tego fundamentalnego opracowania tworzą liczne już prace wykorzystujące i pogłębiające jego ustalenia, między innymi opracowania wykorzystane w tym artykule (Kučera, 1998; Berger, 1999; Fidlerová, 2009).

© for this edition by CNS

wyraźnym w pierwszych dziesięcioleciach XVI wieku. Jeśli kodyfikacja zasad stopniowo oddziaływała na ustalenie się pisowni druków mniej więcej w połowie stulecia, to uzus rękopiśmienny reagował na te impulsy ze znacznym opóźnieniem. Pozostawał wariantywny i konserwatywny, a zapisy urzędowe w nikłym stopniu odzwierciedlały tendencje procesu standaryzacji pisowni (Porák, 1981, s. 221–223; Kosek, 2016, s. 183–184). Te ustalenia są w pełni adekwatne dla analizowanych tekstów śląskich.

Ich tradycyjną i nie całkiem konsekwentną pisownię można ogólnie określić jako złożoną, a więc mającą jeszcze mocne czternastowieczne korzenie. Pewne cechy pisowni diakrytycznej pojawiły się tylko w trzech tekstach z drugiej połowy XVI wieku. Niewielki zakres użycia diakrytów jest niemal powszechny w ówczesnych rękopisach czeskich (Porák, 1981, s. 223). Jeśli drukarze już w drugiej ćwierci tego stulecia coraz konsekwentniej stosowali haczyki i kreski, łącząc je z niektórymi tylko cechami tak zwanej młodszej pisowni złożonej, to uzus pisarski był wyraźnie konserwatywny. Niemniej jednak pierwsza kodyfikacja pisowni w gramatyce Václava Beneša Optáta i Petra Gzela z 1533 roku (z uzupełnieniami w *Isagogiconie* z 1535) była adresowana przede wszystkim do wydawców słowa drukowanego i dopuszczała stare przyzwyczajenia w rękopisie (Porák, 1983, s. 104–105; 1985, s. 223; Pleskalová, 2007, s. 503).

Do tych starszych i uzasadnionych w rękopiśmiennej formie nawyków w omawianych tekstach z kancelarii opolsko-raciborskich można też zaliczyć umieszczanie nad wierszem tekstu znaków służących właściwej identyfikacji liter. Takie znaki pisarskie miały tu kilka postaci: dwie kropki (umlaut), kreska (przybierająca niekiedy formę pionowej tyldy, haku czy kropki) lub łuczek (brevis): *vczýniti ÿ nechati yakbÿ ſe gemŭ naÿlepe zdalo* (1531D); *na dŭolegi pſanÿ ſpŭoſob* (1557L); *ginych Spolŭ Towarÿſſÿ* (1579[a]D). Wyróżniano w ten sposób litery *y* i *u*. Na przykład kółko nad *u* było jednym z wariantów znaku odróżniającego literę *u* od upodobniających się w dukcie *w*, *m*, *n* (por. Greń, 2010, s. 197–198), nie oznaczało zaś jakiejś specjalnej barwy samogłoski. Podobnie kreska nad *y* nie była wskaźnikiem długości samogłoski — zresztą w omawianym materiale z reguły nie oznaczano iloczasu. Kresek nad innymi literami samogłoskowymi nie używano. Alternowały więc oznaczenia *ÿ* ~ *ý* ~ *ẏ* ~ *ẙ* oraz *ŭ* ~ *ũ* ~ *ů* ~ *ů*. Nawet w tekstach z drugiej połowy XVI wieku nie ma znaku rozróżniającego spółgłoski *j* i *g* zapisywane literą *g* (rozróżnienie to było w ówczesnych rękopisach czeskich rzadkie; Porák, 1983, s. 87). W tych późniejszych tekstach pojawiły się znaki nad literą *z* jako właściwe znaki diakrytyczne — kropka, kreska i haczyk (*ż/ź/ž*)[7].

[7] W tekstach kształty tych znaków bywają rozmaite, tak jak wspomniane pisarskie oznaczenia nad *y* czy *u*. Znak przypominający pionową tyldę lub pionowy haczyk może w jednym tekście występować nad *y*, *u* oraz nad *z* odróżniającym głoski *ž*, *č*, *ř* od *z*, *c*, *r* (1566L). Skoro nad *z*, *y*, *u* jest to taki sam znak, to traktuję jako wariant kreski i w ten sposób jednakowo cytuję.

© for this edition by CNS

Użycie znaków złożonych i zakres diakrytyki

We wszystkich analizowanych dokumentach stosowano dwuznaki (dygrafy), używane w pisowni czeskiej od XIV wieku i typowe dla tak zwanej młodszej pisowni złożonej. Jej efektywność polegała przede wszyskim na rozróżnianiu zapisu spółgłosek szumiących i syczących za pomocą kombinacji grafów konsonantycznych (Pleskalová, Kosek, 2016, s. 1746). Środki te konsekwentnie stosowano w analizowanym materiale. Głoskę *š* zapisywano więc jako *Sſ*, *ſſ* na początku i w środku wyrazu, na przykład: *Sſoltyſy*, *wſſemi* (1515D); *lepſſe*, *ſſyroko* (1517D); *ſſkody*, *zwlaſſcze* (1535D); *Kaſſubske*, *Sſeſt* (1540D); *rzÿſſe*, *Sſatſwj*, *ſſkodÿ* (1557L); *bezewſſy*, *Sſelihowne* (1566L); *Sſtwrteho*, *Zemſſtÿ* (1574D). Natomiast na końcu pisano zwykle *ſs*, rzadziej *ß*, na przykład: *Hanuſs*, *naſs* (1515D); *Stoſs* (1517D); *Hanuß*, *Lukaſs*, *Mikulaſs* (1531D); *naſs* (1540D); *naſs*, *naß*, *Wyſs* (1557L); wyjątkowo zaś *ſſ* — *naſſ* (1517D). Ten stan nie różnił się właściwie od ówczesnego uzusu pisarskiego w Czechach i na Morawach (Porák, 1983, s. 19). Tylko sporadycznie połączenia grafów *ſ, s* oraz *ß* oznaczały głoskę *s* — *ß Obrowcze* (1517D); *Kalynowſskeho*, *pasſtwami* (1535D); wyjątkowo również spółgłoska *š* była zapisywana literą *z* — *nazla* (1535D). Za pomocą *ſſ* zapisywano też uproszczone grupy spółgłoskowe, na przykład *žs* > *s*, *šs* > *s* (Knop, 1965, s. 40); w omawianym materiale między innymi *bliſſym* (1515D, 153D1, 1540D, 1557D).

Dwuznak *cz* odnosił się do spółgłosek *č* i *c*, bez rozróżnienia: *gſúcze*, *czeſtú* (1512D); *cztuce*, *nitcz*, *Wiecze* (1515D); *czýniti*, *dalecze* (1531D); *cztŭcze*, *mocz* (1540D); *Czýbůlkowi*, *ſtatecznie* (1574D); *Czeſty*, *czten* (1579^{b}D). W niektórych tekstach z drugiej połowy stulecia obok *cz* pojawiały się hybrydalne połączenia dygraficzno-diakrytyczne *cž* lub *cź/cž*, w wypadku których użycie znaku nad literą *z* mogło zwiększyć precyzję pisowni — w sąsiedztwie rozróżniano w ten sposób głoski *c* i *č*, na przykład: *nicz Staleho a vſtawicźneho, adiediczem* […] *vcźinitj raczi*; *rúcze porúčim* (1566L); *Lettha panie Tiſýczeho* […] *pod Pecżeti Zemſkau* (1574D); *kteÿ wieczÿ wolene Porúcźnikÿ*; *Zſtwrditi racźili Chticze tomú* (1579^{a}D); choć nie zawsze robiono to konsekwentnie — porównaj: *cźim dele tim wicźe* (1566L); *poczÿtagicž* (1574D) (podobnie: Knop, 1965, s. 17). W rękopisach czeskich i morawskich tendencja do rozróżnienia spółgłosek *c* i *č* za pomocą haczyka w dwuznaku *cz* zaznaczała się już wówczas wyraźniej (por. Porák, 1983, s. 21–23).

W dokumentach z pierwszej połowy XVI wieku dwuznak *cz* pojawiał się niekiedy w sekwencji *ſſcz*, na przykład: *Oczisſſczenie* (1517D); *Chrzelitſſczy*, *ſpuſſczen*, *ſpuſſczeti* (1531D); *zwlaſſcze* (1535D); *lozyſſczemi*, *paſtwiſſczemi* (1540D) (por. Knop, 1965, s. 19, 24). Zapis z *cz* zdradza tu nierozpodobnione *šč* — jest to raczej wpływ regionalnej wymowy morawskiej czy śląsko-morawskiej (ewentualnie śląsko-polskiej) niż graficzny tradycjonalizm, jednak w analizowanych dokumentach z drugiej połowy stulecia ten rys ustępuje; porównaj: *ponebosſtyku*,

© for this edition by CNS

zemſſty (1574D)[8]. Jeden raz w omawianym materiale wystąpił zapis *cz* w pozycji asybilowanego *ť* (*obracziti*, 1535D) — w dokumencie szlacheckim, w którym zidentyfikowano jeszcze kilka innych form niemodelowych, zapewne śladów wpływu podłoża dialektalnego polsko-śląskiego (1535D). Tego typu formy A. Knop (1965, s. 44) określał jako odosobnione; w omawianych źródłach podobną genezę ma też powtarzająca się forma z dwuznakiem *dz* — *poradzeno* (1515D, 1517D, 1526D, 1531D, 1535D), ale *porazeno* (1540D). Również wyjątkowo zapisano *cz* na miejscu grupy spółgłoskowej *ts* — *Dalmaczky*, *Charwaczkÿ* (1557L); częściej rozróżniano w piśmie obie spółgłoski: *Kniezeţſtwi* (1540D); *knizeţſtwi* (1557L); *Sſatſtwj* (1563L); także *Dalmatſkeho*, *Charwatſkeho* (1566L), rzadko przez analogię pisano *tſ* na miejscu *cz* — *diedituſtwi* (1540D).

Typowy dla młodszej pisowni złożonej znak *rz* dla głoski *ř* był w omawianych tekstach stosowany powszechnie — zarówno we wcześniejszym, jak i późniejszym okresie; porównaj: *przirozene*, *Rzeky* (1512D); *brzehŭ* (1531D); *Rzÿmſkÿ* (1557L); *przatel* (1563D); *Czyſarzſkem* (1571D); *Hrzÿwnami*, *Porzadek* (1574D); *Wÿrzÿkagicz* (1579[a]D). Wyjątkami są niektóre staranniejsze zapisy w *Landbuchu* z drugiej połowy XVI wieku. Pojawia się w nich dwuznak *rź* — obok *rz* (na przykład *przatel*, ale *prźekazky*, *prźezÿla*, 1563L) lub całkiem konsekwentnie (*poprźitj*, *Prźedkem*, *hrźichow*, *proſtrźednika*, 1566L) (por. Knop, 1965, s. 17). W uzusie pisarskim w Czechach i na Morawach w tym czasie *rz* bez diakrytu było już rzadsze niż *rż*, *rž* czy *rź* (Porák, 1983, s. 25) — pisownia analizowanych rękopisów wydaje się tu bardziej konserwatywna. W jednym z zapisów kancelaryjnych z tego okresu użycie *z* z kropką w połączeniu z *r* przypomina tendencję znaną z czeskich rękopisów z początku XVI wieku — *rz* oznacza *ř*, ale *rż* jest zapisem grupy spółgłoskowej *r-ž* (na przykład *wytrżnoſti*, 1574D; por. Porák, 1983, s. 25). Z reguły jednak nie odróżniano zapisu połączeń *r-ž* i *r-z* (na przykład w formach wyrazów *držeti*, *držení*, *tvrzen*, *potvrzení*) od zapisu *ř* (wyjątkowo: wyższą literą *z* — *potvrzugeme*, 1512D). W cytowanym dokumencie z 1574 roku takie rozróżnienie wynika z graficznego wyodrębnienia głoski *ž* przez zastosowanie diakrytu nad literą *z*, a więc oznaczania *ž* (*nalożÿli*, *obżalowanÿmi*, *Poniewadż*, *Žalobniczÿ*, choć *nenalezytie*, *Zalobnikÿ*, *Zyrowskej*, 1574D). Jak wynika z przywoływanych wcześniej przykładów, tekst ten ma również *ż/ž* w dwuznakach *cż*, *cž* (ale tylko *rz*) — tak samo użyto liter *ż*, *ź* w dokumencie z 1579 roku; porównaj: *vważili*, *Stateczni*, *obycźegem*, *Otcźizny*, *Materzÿznÿ*, *Przÿtom*, wyjątkowo *narźÿzenÿmi* (1579[a]D). W cytowanym już starannym tekście z *Landbuchu* (testament) oznaczono głoskę *ž* (na przykład *Geźiſſe*, *rozważiwſſe*, *Źiwot*), a litery *ź* użyto w *cź* [č] oraz *rź* [*ř*] (1566L)[9].

[8] Dysymilacja *šč* > *šť* postępowała w języku literackim od końca XIV wieku; w dialektach, zwłaszcza morawskich i śląskich, nie była przeprowadzona (por. Gebauer, 1963, s. 521–522; Komárek, 2012, s. 105–106; Balhar, 2016, s. 1646).

[9] Haczyk nad *z* (i jego warianty) pozostawał w Czechach jedynym znakiem diakrytycznym dla *ž*, *č*, *ř* jeszcze w osiemnastowiecznych rękopisach o charakterze prawno-administracyjnym (por. Berger, 1999, s. 57–59).

© for this edition by CNS

Funkcje i znaczenia litery *i*

W tej formie pisowni złożonej, jaką reprezentują omawiane teksty, funkcjonalnym elementem złożonych grafów było także *i*. Ustalona była pisownia *i* jako składnika dwuznaków *di*, *ti*, *ni*. Zwyczaj pisania *i* jako wykładnika palatalności spółgłosek w połączeniach *ďe*, *ťe*, *ňe* był również zgodny praktyką pisarską w Czechach i na Morawach (Porák, 1983, s. 28), podobnie jak użycie *i* w połączeniach *bje*, *pje*, *mje*, *vje*, *fje* (Porák, 1983, s. 34; 1981, s. 223). Takie *i-ové spřežky* (znaki złożone z komponentem *i*; Porák, 1983, s. 23) dla spółgłosek szumiących — dwu- i trójznaki *zi*, *czi* — znane były jeszcze pisowni staroczeskiej. W XVI wieku *zi* oraz *czi* albo *cži* (rzadko *rzi*, *rži*) były (zwłaszcza w postaci majuskulnej) wariantami zapisu *ž*, *č* (ewentualnie także *ř*), zwykle przed samogłoską *e*, przy czym element *i* miał wtedy raczej konwencjonalny graficzny charakter, nie sposób upatrywać w nim refleksu miękkiej wymowy spółgłosek czy jotacji. Porák podaje przykłady z uzusu pisarskiego (rękopiśmiennego) i z druków, między innymi: *přelozienia*, *zadržiale*, *zialoba*, *Zienich*, *aucžiaſtnik*, *Cziaſto*, *Cziehož*, *krźieſtian* (1983, s. 20–25; por. Černá, 2010, s. 228).

W dokumentach opolsko-raciborskich za pomocą dygrafu *zi* zapisywano niekiedy sylabę *že* — *drzieti* (1515D); *Zie*, *zieby* (1535D, 1574D); *Zie*, *Blazieowiczych*, *Knizietȝ* (1563L). W dokumencie szlacheckim z 1535 roku zapisano w ten sposób formę *Ziemi*, zapewne z polskim *ź* (tam również inne ślady (śląsko)polskiego wpływu, między innymi *fforwerkiem*, *takie*, *takkiez*, 1535D). Z kolei we wspomnianym wcześniej starannym tekście szlacheckiego testamentu (1566L) użyto dwuznaku *źi*, zapisując za jego pomocą *že* (*Kniźiete*, *położieno*, *źie*) oraz *ža* (*źialoſtiwym*, *źiadam*), a za pomocą *cźa* także *ča* (*cźiaſne*). W dokumencie z 1579 roku zapisano tak sylaby *že* i *žá* oraz *če* i *ča*, a nawet *řá* — *zie*, *źie*, *Knizie*, *Kniźietſtwi*, *Ziadnỳm*, *Pecźiett*, *poruczien*, *cźiaſý*, *prziatel* (1579ªD; wcześniej wyjątkowo *brzieh*, 1531D). Z drugiej połowy XVI wieku pochodzi też odosobniony trójznakowy zapis *če* z literą *y* — *poruczyen* (1557L). Tego typu przypadki odnotował w materiale śląskim także A. Knop (1965, s. 17–18). Razem nie tworzą one w analizowanym materiale licznej grupy — zwykle pisano *ze* [*že*] i *za* [*ža*] oraz *rze* [*ře*].

Tak samo jak *že* pisane dwuznakiem *zi* w pierwszej połowie XVI wieku zapisywano *ž* z kontynuantą dawnego *ie*. W takich zapisach jak *Zbuozie* (1512D); *Buozieho* (1535D) dwuznakiem jest połączenie liter *i-e*. Stosowano je po różnych literach spółgłoskowych dla *í* < *ie*, na przykład: *lepſſie* (1512D) czy *ninie*, *obtieznoſti*, *roczniehо* (1535D); *Rytierzi*, *ſtieznoſti*, *ſwiedomie*, ale też *nejliepe* z *í* (1540D); oraz odosobniony zapis z *y* dla sylaby *zí* — *Slezye* (1566L). Użycie takiego oznaczenia na początku XVI wieku jest zaliczane (podobnie jak zapis *ů, u* dwuznakiem *uo* — *ruoznicze*, *wuoda*, 1512D; *Protuoz*, 1522D; *pozuoſtala*, *wuoli*, 1535D) do tradycyjnych cech pisowni rękopisów i druków w Czechach i na Morawach (Porák, 1983, s. 49). W materiale śląskim A. Knop (1965, s. 31) uznał to również za cechę

© for this edition by CNS

z początku XVI wieku. Być może taka pisownia miała związek z utrzymującą się lokalnie różnicą w wymowie *í* oraz *í* < *ie* (Porák, 1983, s. 51), jednak odróżnianie kontynuanty *ie* od starszego *í* także w rękopisach zanikło dość wcześnie (s. 56–57). W omawianym materiale z drugiej połowy XVI wieku to dygraficzne *ie* występuje znacznie rzadziej — jeżeli we wcześniejszych dokumentach oznaczałoby samogłoskę wymawianą jako *í*, byłby to jeden z niewielu przypadków respektowania tam stosunków iloczasowych. Przeciwko tej interpretacji można wysunąć przykłady z *e* pisanym w końcówkach niektórych miękkotematowych przymiotników i adjektywaliów. Ten rys świadczy być może o innym regionalnym rozwoju *ie* lub wpływie miejscowej wymowy (Knop, 1965, s. 31); porównaj: *Leta Bozeho* (1515D, 1517D, 1540D); *Tiſieczeho* (1512D); *Tiſiczeho* (1515D, 1517D, 1531D, 1535D, 1540D); *Tiſýczeho* (1566L, 1574D); *z miloſti* […] *kniezecze* (1515D); *zbozie* […] *zalezycze* (1515D, 1540); *lepſſe* (1515, 1517, 1535, 1540); *neÿlepſſe* (1557L); *uzytecznieyſſe* (1515, 1517, 1540). W materiale z drugiej połowy stulecia takie formy były rzadkie. We wspomnianym staranniejszym zapisie z *Landbuchu* formy fleksyjne przymiotników miękkotematowych mają *i/y* — *wule Bozi*, *Leta Boźiho*, *NeyJaſniegſſyho knizete*, *przijſtiho* […] *wſkrziſſenj* (1566L).

Dystrybucja liter *i/j* oraz *y* (z różnymi oznaczeniami pisarskimi) po literach oznaczających spółgłoski *š*, *ž*, *č*, *ř* to wycinek szerokiego zagadnienia w szesnastowiecznej pisowni czeskiej. Materiał prezentowany w niniejszym artykule wydaje się jeszcze zbyt skąpy, by można było w tej kwestii podjąć definitywne ustalenia. Trzeba więc określić kontekst, śledząc zmienność tych połączeń z różnymi literami, lecz także obserwując zwyczaje poszczególnych pisarzy i porównując teksty pod kątem stopnia ich staranności. Ustalona w omawianym materiale jest pisownia *ry*, *hy*, *chy*, *ky* — *i* pojawia się po *ch* tylko wyjątkowo: *nepochibný* (1566L). Literę *i* konsekwentnie stawia się też po *b*, *p*, *m*, *w* oznaczających stwardniałe spółgłoski wargowe. W tych przypadkach pisownia opolsko-raciborskich rękopisów jest w zasadzie zgodna z ustaleniami A. Knopa (1965, s. 15) oraz opisanym przez J. Poráka (1983, s. 39, 43) stanem w Czechach i na Morawach. Dystrybucja *i*, *y* z innymi literami spółgłoskowymi wymagać będzie jeszcze szczegółowego rozpatrzenia. Tymczasem można się pokusić o ogólne stwierdzenia dotyczące pisowni połączeń spółgłosek szumiących z *i*, zestawiając je z danymi o pisowni *i/y* po spółgłoskach syczących.

W materiale z upływem czasu raczej ubywa przykładów na pisownię *i* w sylabach *ši (ší)*, *či (čí)*, *ži (ží)*, takich jak na przykład: *ſewſſim*, *vcziniti* (1515D); *cziniti*, *lepſſi*, *Ocziſſczeni*, *vziwali* (1517D); *naſſim* (1540D). W tekstach z drugiej połowy XVI wieku można wskazać podobne przykłady: *Tomaſſi* (1566L); *Dotczinieni* (1574D); *Otcżizný*, *raczili*, *vważili* (1579ªD); jednak przeważała pisownia z *y*, choć w rękopisach z Czech i Moraw zaczęła się w tym czasie (pod wpływem druków) pojawiać pisownia z *i* (Porák, 1983, s. 42), *y* było jednak (zwłaszcza w zapisach o charakterze urzędowym) stosowane jeszcze długo (por. Berger,

© for this edition by CNS

1999, s. 59–60). W pisowni sylab *si (sí)*, *ci (cí)*, *zi (zí)* materiał wskazuje na rozwój podobny do czesko-morawskiego (Porák, 1983, s. 41) — rzadkie przykłady z literą *i* znajdujemy głównie w tekstach z pierwszej ćwierci stulecia: *Tiſiczeho*, *zawieſiti*, *Czibulka* (1515D); *zawieſiti* (1517D); potem w większości tekstów przeważyła pisownia z *y*.

Mocniejszą tradycję pisowni *y* po oznaczeniach głosek *š*, *č*, a także *ř* zauważał w tekstach śląskich A. Knop, uznając ją za przejaw szerszej wymowy *i* (1965, s. 15–16, 30). Wahania tej pisowni z *i/y* (jeszcze w XVII wieku) sygnalizował J. Porák, dla *ř* wskazując częstsze połączenia z literą *y* (1983, s. 104). W materiale opolsko-raciborskim zapis sylaby *ři (ří)* nie rozwijał się jednoznacznie — *rzy* jest częstsze, ale przykłady pisowni z *i* utrzymują się — pochodzą z dokumentów wydawanych w kolejnych dziesięcioleciach; na przykład: *przirozene* (1512D); *Girzik* (1515D, 1517D); *hrziwnu*, *przifluſſenſtwy͡* (1535D); *Rytierzi* (1540D); *Katerzina* (1557L); *z Kaderzina* (1571D); *Narzizůgem* (1579^{b}D). Również w pisowni rękopisów czeskich i morawskich wahania *i* ~ *y* trwały w tym przypadku przez całe stulecie, choć w drukach jeszcze przed jego połową przeważyła pisownia z *i* (Porák, 1983, s. 42; por. Černá, 2010, s. 228). Na tym tle zrozumiała jest większa częstość *rzi* i *rži* w dwu zapisach z *Landbuchu* — między innymi: *Gindrzicha*, *Kterzi*, *narzizenymi*, *przikrÿtÿ*, *przitom*, *przyiato* (1563L); *Girźik*, *Hrźichý*, *hrźiſſnym*, *poprźitj*, *poržizenj*, *wierźiczÿch*, *wſkrźiſſenj*, *zrźiditi* (1566L). Wyróżniający się diakrytyką staranny tekst z 1566 roku ma oprócz konsekwentnego *rźi* podobnie ustalone *cźi* i *źi*; na przykład: *cźim*, *odpocźiwatj*, *porúcźim*, *racźi*, *vcźinil*, *Geźiſſe*, *Rozważiwſſe*, *Źiwot* (1566L) — jest zatem bliższy ukierunkowanej przez uzus drukarski tendencji rozwojowej zaznaczającej się w rękopisach czeskich i morawskich (Porák, 1983, s. 42).

* * *

Podsumowując, wypada podkreślić, że przedstawione rysy pisowni związane z zapisem spółgłosek szumowych oraz *ř* wskazują na przewagę cech typowych, znanych z uzusu pisarskiego w Czechach i na Morawach, i jednocześnie na nieco większy konserwatyzm badanych tekstów śląskich. Są one bliższe pisowni rękopisów czeskich i morawskich pierwszej połowy XVI wieku. Do konserwatywnych rysów trzeba zaliczyć przeważnie niediakrytyczny charakter stosowanych grafów, przywiązanie do tradycyjnej pisowni złożonej (dwu- i trójznaki z dystynktywnymi elementami *z*, *zi*, *i*; brak rozróżnień iloczasowych), zapisywanie dyftongicznego *ie* (podobnie jak *uo*), czyli respektowanie anachronicznego już, niefonologicznego rozróżnienia. Skutkiem stosowania utartych, konwencjonalnych rozwiązań były niska precyzja zapisu, wieloznaczność pisowni (funkcjonalne obciążenie używanych znaków pisma) i typowa dla tak zwanego pisarskiego uzusu ortograficznego na ziemiach czeskich w XVI wieku słaba (tolerancyjna) standaryzacja (Kučera, 1998, s. 183–187). Jest to z pewnością bardziej widoczne w obrębie zapisów kancelaryj-

© for this edition by CNS

nych i urzędowych, kwalifikowanych przez J. Poráka jako funkcjonalnie niższa warstwa uzusu pisarskiego (1983, s. 105). Właściwa pisowni tekstów urzędowych jest w analizowanym materiale także grafika pisma — od późnośredniowiecznej kursywy gotyckiej po neogotycką kursywę i semikursywę (Fidlerová, 2009, s. 56), a część przestarzałych czy rzadkich form, które powtarzają się w tych samych wyrazach — to skutek użycia ustalonych formuł kancelaryjnych i prawniczych.

Czynnikiem obniżającym efektywność pisowni mogła być również specyfika kontaktowej sytuacji, w jakiej były zapisywane teksty. W przedstawionym zakresie problematyki ortograficznej omawianego materiału wpływ innego języka czy kontrastującego tła gwarowego zarysował się jednak skromnie. Na możliwość interferencji czy „nacisku polskiego systemu gwarowego na czeski język oficjalny" (Greń, 2000a, s. 54, 68) wskazuje kilka form z nietypowymi dla ówczesnej standardowej czeszczyzny spółgłoskami (*fforwerkiem*, *obracziti*, *takie*, *takkiez*, 1535D)[10]. Takie zapisy spółgłosek palatalnych i spalatalizowanych hojniej cytowane są na przykład w pracach dotyczących czeskich tekstów prawnych i kancelaryjnych w Polsce (Macůrek, Rejnuš, 1961, s. 206; Greń, 2010, s. 198–199) czy na Śląsku Cieszyńskim (Greń, 2000b, 2008). Z pewnością związek z owym wpływem (gwarowego) tła trzeba zakładać także w przypadku form określanych jako regionalne, a typowych nie tylko dla polszczyzny górnośląskiej, ale też dla obszaru laskiego i części Moraw, pamiętając również o właściwościach wnoszonych wraz z kompetencją językową pisarzy.

Przeprowadzona w tym tekście analiza ma zbyt wycinkowy charakter, by można było odnieść się do takich uogólnionych tez, jak cytowane już stwierdzenie o zadomowieniu się kulturalnej mówionej czeszczyzny na Śląsku i jej dominującej pozycji w komunikacji (Knop, 1965, s. 137). Ciekawe jednak, że nawet w tak skromnej próbie zarysowały się w pisowni poszczególnych tekstów różnice o charakterze stylistyczno-funkcjonalnym. Odnosząc się do prac wyodrębniających w pisowni tekstów prawno-administracyjnych zapisy o charakterze półprywatnym (zob. np. Porák, 1982, s. 224; Berger, 1999, s. 52–54), należałoby na niższym poziomie funkcjonalno-stylistycznym umieścić teksty z częściej występującymi formami regionalnymi, lokalnymi czy nietypowymi, w których większą rolę odgrywały zainteresowane osoby, ich własne potrzeby czy oczekiwania, a lokalny zasięg akcentowały liczne realia (zob. np. 1535D, 1563L, 1579bD). Jednocześnie jednak tekst o półprywatnym charakterze może się także wyróżniać poziomem pisowni wyższym od średniej kancelaryjnych zapisów. Ów podkreślany wcześniej kilkakrotnie staranniejszy zapis pojawił się w testamencie Jerzyka Prószkowskiego z Prószkowa (1525–1584), cesarskiego radcy i komornika (1566L). Odznacza się on użyciem diakrytów nad *z*, *cz*, *rz*, bardziej fonologicznym użyciem połączeń

[10] Spoza zakresu omówionej tu problematyki pisowni można wymienić jeszcze kilka przykładów polskich form fonetycznych (na przykład *grzemby*, 1571D; *Slaſkich*, 1579^{b}D) czy morfologicznych (na przykład *ſweÿ*, *teÿ*, *o ſwym*, 1535D; o *ſwrſſkoch*, *nabytkoch*, *wſproſtnÿm*, 1557L). Cechy polskie czy śląsko-polskie ma też spora część przytaczanych w dokumentach nazw własnych.

© for this edition by CNS

z *i* (między innymi brak *ie* i *e* oznaczającego *í* < *ie* czy *e* < *ie*; konsekwentne *rźi*, *cźi* [*či/čí*], *czy* [ci/cí]), właściwie nie ma w nim form zdradzających wpływ miejscowej czy regionalnej wymowy. Uwagę zwraca ponadto bogatsze słownictwo i rozwinięta składnia — większa staranność tekstu szła tu w parze z zastosowaniem bardziej funkcjonalnych środków pisowni.

Jeśli wziąć pod uwagę zewnętrzne czynniki, które mogły na to wpłynąć (por. Fidlerová, 2009, s. 52–53), określenie społecznej rangi czy czasowego zasięgu tego tekstu wynikało tu z subiektywnej oceny testatora, z jego własnych potrzeb. Dokument, spisany w Wiedniu, a w Opolu wpisany do księgi, nie wyróżniał się graficznymi właściwościami pisma, był jednak wyrazem woli osoby, dla której jego staranność zapewne nie była obojętna. Niezależnie od tego, kto nadał tekstowi ostateczną formę, poziom pisowni był tu jednak przejawem ambicji czy aspiracji kulturalnych. Czy były to potrzeby jakiegoś środowiska, w którym jednym z narzędzi konwersacji mógł być kulturalny czy literacki język czeski (z regionalnymi naleciałościami), jak chciał A. Knop (1965, s. 142)? To pytanie, na które nie można udzielić odpowiedzi bez dalszych pogłębionych badań rękopiśmiennej spuścizny czeszczyzny na Śląsku.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Księstwo opolsko-raciborskie: Rep. 4f (dalej: OpRac 4f), sygn. 3a/7, 11l/20, 24a/38, 30/51, 43cc/78, 55a/132, 57, 66m/159, 71/168, 72ac/171, 72ad, 77/180:

1512D — dokument Hanusza, księcia opolskiego, głogóweckiego i pana strzeleckiego, Opole, 29 VII 1512. OpRac 4f, sygn. 30/51 (regest: Stibor 1997, s. 317, nr 29).

1515D — dokument Janusza, księcia opolskiego i głogóweckiego, Opole, 3 II 1515. OpRac 4f, sygn. 72ac/171 (regest: Stibor 1997, s. 319, nr 31).

1517D — dokument Hanusza, księcia opolskiego, bielskiego i głogóweckiego, Opole, 6 I 1517. OpRac 4f, sygn. 55a/132 (regest: Stibor 1997, s. 319, nr 33).

1522D — dokument Hanusza, księcia opolskiego i głogóweckiego, Opole, 2 II 1522. OpRac 4f, sygn. 3a/7 (regest: Stibor 1997, s. 320, nr 36).

1526D — dokument Hanusza, księcia opolskiego, głogóweckiego i raciborskiego, Opole, 14 V 1526. OpRac 4f, sygn. 11l/20 (regest: Stibor 1997, s. 321, nr 39).

1531D — dokument Hanusza, księcia opolskiego, głogóweckiego i raciborskiego, Opole, 9 III 1531. OpRac 4f, sygn. 66m/159 (regest: Stibor 1997, s. 322, nr 43).

1535D — dokument szlachecki (Barbara Ścieżorowa), Poznowice, 3 III 1535. OpRac 4f, sygn. 57 (regest: Stibor 1997, s. 323–324, nr 47).

1540D — dokument Jerzego, margrabiego brandenburskiego, księcia karniowskiego, Opole, 19 II 1540. OpRac 4f, sygn. 72ad/172 (regest: Stibor 1997, s. 326, nr 53).

1571D — dokument cesarza Maksymiliana, króla węgierskiego i czeskiego jako księcia opolskiego i raciborskiego, Opole, 10 I 1579. OpRac 4f, sygn 43cc/78 (regest: Stibor 1997, s. 334–335, nr 70).

© for this edition by CNS

1574D — wyciąg z orzeczenia sądu księstw opolskiego i raciborskiego (Helena Żyrowska, mieszkańcy Krościc), Opole, 3 III 1574. OpRac 4f, sygn. 24a/38 (regest: Stibor 1997, s. 337, nr 76).

1579[a]D — dokument cesarza Rudolfa, króla węgierskiego i czeskiego jako księcia opolskiego i raciborskiego, Opole, 2 V 1579. OpRac 4f, sygn. 71/168 (regest: Stibor 1997, s. 343, nr 85).

1579[b]D — dokument szlachecki (Jan Strzała z Obrowca), Kamień, 29 IX 1579. OpRac 4f, sygn. 77/180 (regest: Stibor 1997, s. 343, nr 86).

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Księstwo opolsko-raciborskie: Rep. 35 (dalej: OpRac 35), sygn. 37, 39:

1557L — Wieno Katerziny Goczowny, manżelky Sſebeſtiana Sſtolcze (z księg ziemskich opolsko-raciborskich), Opole, 6 VIII 1557. OpRac 35, sygn. 37 (III 27 D), k. 1[r]–2[r].

1563L — *Wieno manzelkÿ Jana Warkocze* (z ksiąg ziemskich opolsko-raciborskich), Opole, 15 VII 1563. OpRac 35, sygn. 37 (III 27 D), k. 247[v]–248[r].

1566L — *Testament Pana Girzika Prúſkowſkeho* (z ksiąg ziemskich opolsko-raciborskich), Wiedeń, 21 XII 1566. OpRac 35, sygn. 39 (III 27g), k. 34[rv].

Literatura

Balhar, J. (2016). Slezská nářeční skupina. W: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (red.), *Nový encyklopedický slovník češtiny II.* (s. 1646–1648). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Barciak, A., Müller, K. (2011). *Regesty listin uložených v Horním Slezsku / Regesty dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku*, t. 2. *1401–1450*. Opava-Opole-Katowice: Zemský archiv v Opavě-Archiwum Państwowe w Opolu-Archiwum Państwowe w Katowicach.

Barciak, A., Müller, K. (2017). *Regesty listin uložených v Horním Slezsku / Regesty dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku*, t. 3. *1451–1475*. Katowice-Opole-Opava: Archiwum Państwowe w Katowicach-Archiwum Państwowe w Opolu-Zemský archiv v Opavě.

Berger, T. (1999). Užívání češtiny jako úředního jazyka v druhé polovině 18. století na příkladě města Chrudimě. W: V. Petrbok, R. Lunga, J. Tydlitát (red.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze sympozia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově and Kněžnou* (s. 43–78). Boskovice: Nakladatelství Albert.

Chrząszcz, J. (red.). (1914–1916). Die Landbücher von Oppeln-Ratibor. *Oberschlesische Heimat. Zeitschrift des Oberschlesischen Geschichtsvereins*, *10*, s. 24–34, 123–132, 172–182; *11*, s. 76–84; *12*, s. 97–102.

Černá, A. M. (2010). Specifika pravopisného úzu rukopisných textů 16. století. W: M. Čornejová, L. Rychnovská, J. Zemanová Jana (red.), *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902). Sborník příspěvků z mezinárodní konference, 23.–25. září 2010, Brno, Česká republika* (s. 224–234). Brno: Host-Masarykova univerzita.

Dereń, A., Żerelik, R. (1996). *Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Przewodnik archiwalny do 1945 roku*. Wrocław: Arboretum.

Dziewulski, W. (1974). Rola języka czeskiego na polskich obszarach Górnego Śląska w XV–XVIII wieku i proces zastępowania go językiem polskim. *Kwartalnik Opolski*, *20*, *nr 1*, s. 59–78.

Ebelová, I. (2015). *Klíč k novověké paleografii / Schlüssel zur Paläographie der Neuzeit.* Praha: Nakladatelství Karolinum.

Fabijański, W. (1976). *Inwentarz zespołu akt Księstwo Opolsko-Raciborskie z lat 1500–1825*. Wrocław: Archiwum Państwowe we Wrocławiu.

Fidlerová, A. (2009). Ke vztahům mezi písařským a tiskařským pravopisným územ v raně novověkých rukopisech. *Bohemica Olomucensia*, *1*, *nr 3*. *Filologica Juvenilia 1*, s. 51–59.

© for this edition by CNS

Gebauer, J. (1963). *Historická mluvnice jazyka českého*, t. 1. *Hlaskosloví*. Praha: Československá akademie věd.

Gieysztor, A. (2009). *Zarys dziejów pisma łacińskiego*. Warszawa: PWN.

Greń, Z. (2000a). Miejsce języka czeskiego w historii Śląska Cieszyńskiego. W: H. Wróbel (red.), *Studia z filologii słowiańskiej ofiarowane profesor Teresie Zofii Orłoś* (s. 95–103). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Greń, Z. (2000b). *Śląsk Cieszyński. Dziedzictwo językowe.* Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

Greń, Z. (2008). Wielojęzyczność w Księstwie Cieszyńskim. W: S. Dubisz, I. Stąpor (red.), *Wielojęzyczność. Kontakty językowe w rozwoju kultur słowiańskich* (s. 241–265). Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztora.

Greń, Z. (2010). Język dokumentów czeskich kancelarii królewskiej na Wawelu. W: E. Bem-Wiśniewska (red.), *Zabawy pożyteczne prozą z przyjacielstwa Andrzejowi K. Guzkowi uczynione i Jemuż dedykowane* (s. 192–203). Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Igálffy-Igály, L. (1956–1957). Namensindex zu den altesten Landbüchern der Fürstentümer Oppeln und Ratibor (Band I–III) bis 1540. *Mitteilungen des Beuthener Geschichts- und Museumsvereins*, *17–18*, s. 117–123.

Indra, B., Spáčil, V. (1975). *Bohemika ve Wojewódzkim Archiwum Państwowym a Archiwum Państwowym miasta Wrocławia, VI. Knížectví Opolsko-Ratibořské a jednotlivé osady.* Opava: *s.n.*

Indyčenko, A. A. (2013). K otázce užívání spisovné češtiny v Malopolsku a ve Slezsku v 15.–17. stol. *Nová čeština doma a ve světě*, *3*, *nr 1–2*, s. 49–54.

Kapras, J. (1907). *Zemské knihy opolsko-ratibořské. Příspěvek k recepci českého práva a českého jazyka v Horním Slezsku*. Praha: nákladem vlastním.

Kapras, J. (1908). Oberschlesische Landbücher. *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens*, *42*, s. 60–120.

Kapras, J. (1909). Český úřední jazyk ve Slezsku. Studie historická. *Moravsko-slezská revue*, *5*, s. 92–103, 143–150, 194–207.

Kapras, J. (1922). Zemská zřízení opolsko-ratibořské a těšínské. *Sborník věd právních a státních*, *22*, s. 243–265.

Kašpar, J. (1993). *Soubor statí o novověkém písmu*. Praha: Karolinum.

Knop, A. (1965). *Spisovná čeština ve Slezsku v 16. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Knop, A., Pallas, L. (1967). Dějiny jazyka českého ve Slezsku. W: L. Pallas (red.), *Dějiny českého jazyka ve Slezsku a na Ostravsku* (s. 3–42). Ostrava: Socialistická akademie.

Komárek, M. (2012). *Dějiny českého jazyka.* Brno: Host.

Kosek, P. (2016). Bratrský pravopis. W: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (red.), *Nový encyklopedický slovník češtiny I.* (s. 183–187). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Kowalska, A. (1986). *Dzieje języka polskiego na Górnym Śląsku w okresie habsburskim (1526–1742)*. Wrocław: Ossolineum.

Kučera, K. (1998). Vývoj účinnosti a složitosti českého pravopisu od konce 13. do konce 20. století. *Slovo a slovesnost*, *59*, *nr 3*, s. 178–199.

Macůrek, J., Rejnuš, M. (1961). K otázce spisovné češtiny v Polsku v 15. a poč. 16. století. *Slovanské historické studie*, *4*, s. 163–261.

Malicki, J. (2014). K diverzifikaci dějin češtiny. Slezsko. *AUC Philologica*, 3 (*Slavica Pragensia*, *42*), s. 83–92.

Pátková, H. (2002–2014). *Album pozdně středověkého písma / Album scripturae medii aevi posterioris*, t. 1–14. Dolní Břežany: Scriptorium.

Pleskalová, J. (2007). Pravopis — Od počátků do začátku národního obrození. W: J. Pleskalová *et al.* (red.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky* (s. 499–515, 532–539). Praha: Academia.

© for this edition by CNS

Pleskalová, J., Kosek, P. (2016). Spřežkový pravopis. W: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (red.), *Nový encyklopedický slovník češtiny II.* (s. 1746–1750). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Porák, J. (1981). Vytváření normy a jeji vztah ke kodifikaci v humanistické češtině. *Slovo a slovesnost*, *42*, *nr 3*, s. 219–227.

Porák, J. (1983). *Humanistická čeština: hláskosloví a pravopis.* Praha: Univerzita Karlova.

Porák, J. (1985). Význam a úloha náměstské mluvnice. W: J. Porák (red.), *Prace z dějin slavistiky X* (s. 7–16). Praha: Univerzita Karlova.

Rauscher, R. (1931). *Soudní knihy osvětimské a zátorské z r. 1440–1562*. Praha: Státní tiskárna (nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě).

Rospond, S. (1975). Jaka była czeszczyzna śląska? *Kwartalnik Opolski*, *21*, *nr 1*, s. 53–63.

Sękowski, R. (2011). *Koniec średniowiecza i kształtowanie się podstaw ustrojowych księstw opolskiego i raciborskiego. Szkice i wypiski źródłowe*. Opole: *s.n.*

Stibor, J. (1991–1993). *Zemská kniha opolsko-ratibořská z let 1532–1543*. Ostrava (dodatek do czasopisma *Orlice. Časopis pro genealogii, heraldiku a další pomocné vědy historické*, 1991, s. 1–38; 1992, s. 39–78; 1993, s. 79–184).

Stibor, J. (1997). Regesta českých listin a listů z knižectví opolsko-ratibořského (1303) 1457–1731 (Výsledky bohemikálnýho výzkumu v AP Wrocław z let 1990–1994). *Sborník archivních prací*, *47*, *nr 2*, s. 293–386.

Stibor, J. (2002). Leśnica i jej okolice w zapisach opolsko-raciborskich ksiąg ziemskich. W: A. Lipnicki (red.), *Osiem wieków ziemi leśnickiej* (s. 91–155). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Weltzel, A. (1872). Quellen zur Geschichte und Beschreibung Oberschlesien. *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der k. k. Mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, *17*, *nr 2*, s. 15–16; *nr 3*, s. 24.

© for this edition by CNS